

Preporuke za škole u kontekstu COVID-19 za školsku 2020/2021

Uvod

U suzbijanju širenja COVID-19 zatvaranje škola bila je jedna od najčešće primjenjenih intervencija. Do sredine aprila, 192 zemalje u svijetu zatvorile su škole, utječući na preko 90% učenika u svijetu (1). U studiji Augera i suradnika, zatvaranje škola je bilo povezano sa relativnom promjenom u incidenci/sedmica za -62% (95% CI, -71% do -49%) (2).

Zatvaranje škola diljem svijeta kao odgovor na pandemiju uzrokovanu virusom COVID-19 predstavlja nezabilježen rizik po obrazovanje, zaštitu i blagostanje djece. Prekid nastave može imati ozbiljne posljedice po sposobnost djece da uče. Što duže društveno marginalizovana djeca odsustvuju iz škola, to su veće šanse da se neće vratiti u njih. Duži period obustave rada škola utiče i na pružanje drugih osnovnih usluga, kao što su imunizacija, posluživanje užina, zaštita mentalnog zdravlja i psihosocijalna podrška a nedostatak interakcije s vršnjacima i narušavanje rutine mogu izazvati i stres i anksioznost (3).

Negativni efekti zatvaranja po sigurnost, blagostanje i učenje djece su dobro dokumentirani. Prekid pružanja usluga školovanja ima i ozbiljne dugoročne posljedice po ekonomije i društva, kao što su produblјivanje nejednakosti, pogoršanje opšteg zdravstvenog stanja i slabljenje društvene kohezije (3).

Ipak, ponovno otvaranje škola se mora izvesti na siguran način i biti u skladu s općim javnozdravstvenim odgovorom zemlje na COVID-19, uz poduzimanje svih razumnih mjera zaštite učenika, studenata, nastavnika, drugog osoblja, te članova njihovih obitelji. Pri tome obavezno treba voditi računa i o epidemiološkim i drugim kontekstualnim faktorima. U Federaciji Bosne i Hercegovine, zaključno sa 14.8.2020., u osam kantona je zabilježena 7-dnevna incidenca/100.000 COVID-19 preko 30.

Kada, gdje i koje škole ponovo otvoriti i na koji način

Odluke o ponovnom otvaranju škola iziskuje širu diskusiju svih zainteresiranih strana, radi sagladevanja svih aspekata vezanih za siguran nastavak obrazovnog procesa. Nadležna ministarstva obrazovanja moraju izvršiti procjenu na koji način se u svakom pojedinačnom kontekstu i modelu može doprinjeti učenju i blagostanju, te i zaštititi od faktora rizika koje sa sobom nosi ponovno otvaranje škola, imajući u vidu da rizici širenja COVID-19 koji se vezuju uz pohađanje nastave nisu u potpunosti utvrđeni.

Naučna istraživanja pokazuju različite rezultate kada je u pitanje COVID-19 zaraza kod djece. Posebno kada je u pitanju prenošenje COVID-19 među djecom, i sa djece na odrasle. Macartney i

kolege su u studiji sprovedenoj u Australiji našli da je u školama gdje se desilo da zaraženi učenici prisustvuju nastavi sekundarni "attack rate" (AR) u većini slučajeva iznosio od 0 do 1,2%, dok je samo u jednoj školi bio visok (35,1%) (4). Heavey i autori u studiji sprovedenoj u Irskoj nisu našli nijedan slučaj sekundarnog prenosa COVID-19 u školama među 1025 kontakata (5). Jedini slučaj prijenosa zabilježen u studiji je bio između odraslih osoba u radnoj atmosferi, ali izvan škole. Ali, obje ove studije rađene na manjem uzorku i u ranoj fazi pandemije.

U suprotnosti sa ovim studijama su dvije povezane studije sprovedene u Francuskoj, gdje su autori našli visok IAR među učenicima i osobljem u srednjim školama (38% i 59%), a znatno niži među roditeljima, braćama i sestrama (11% i 10%) (6), i još niži IAR u osnovnim školama među učenicima, osobljem ili ukućanima (10%) (7). U osnovnim školama također nisu našli ubjedljive dokaze za sekundarni prijenos zaraze (7). Istraživanje iz Južne Koreje pokazalo je da je visok prijenos unutar kućanstva bio ukoliko je indeks slučaj bio u dobi između 10 i 19 godina (19%) (8), u odnosu na mlađi uzrast (5%).

Početak nastave tokom pandemije COVID-19 moguće je sprovesti na više načina.

Otvaranje škola u punom kapacitetu nosi najveći rizik od prenosa COVID-19 i nastajanja žarišta, te širokog prijenosa u zajednici. Ovaj rizik bi se mogao smanjiti provođenjem higijenskih i epidemioloških mjera, međutim zbog ograničenih kapaciteta, kao i problema u kontroli ponašanja djece i adolescenata to bi bilo teško.

Istraživanje žarišta COVID-19 u srednjoj školi u Izraelu, nastalog nakon otvaranja škola u nestabilnoj epidemiološkoj situaciji, ukazuje na opasnost ovakvog pristupa, posebno kako rezultati istraživanja pokazuju, prisutnost velikog broja đaka u razredu (35-38), kao i nedovoljan prostor po đaku (1,2-1,3 m²). To je za posljedicu imalo nemogućnost održavanja fizičke distance, koja je neophodna za kontrolu COVID-19 (9).

Potpuni prelazak na alternativne vidove nastave, putem medija i online, u trenutnom epidemiološkom kontekstu uzrokovanom pandemijom COVID-19 nosi najmanji rizik, međutim zbog gore navedenih razloga ovo ne može biti jedino prihvatljivo rješenje, a za neke uzraste je i potpuno nesprovodivo.

Kombinacija ovih dvaju pristupa izgleda kao najoptimalnija varijanta. Otvaranje škola za određene uzraste, uz manji broj đaka u grupi, ograničenu interakciju đaka i osoblja, te strogo pridržavanje higijensko-epidemioloških mjera. Uz ovo će također biti potreban pojačan epidemiološki nadzor u zajednici, što podrazumjeva adekvatan odgovor zdravstvenog sistema, dostupnost testiranja i praćenje kontakata.

Prema dostupnim podacima smatramo da je najbolje preporučiti otvaranje škola za đake do četvrtog, uz pridržavanje preporučenih općih i specifičnih mjera za sprječavanje širenja COVID-19. Za srednjoškolce preporučuje se održavanje nastave što više na daljinu, u školama izvoditi samo praktičnu nastavu u manjim grupama (škole koje imaju praksu) i uz pridržavanje svih

higijensko-epidemioloških mjera. Također, moguće je razmotriti održavanje nastave u učionici samo sa učenike prvih razreda srednje škole.

Preporuke za sigurno održavanje nastave u kontekstu COVID-19

Edukacija i organizacija

Educirati osoblje, roditelje i učenike o COVID-19, uključujući simptome, komplikacije, kako se prenosi i kako spriječiti prijenos. Budite informirani o COVID-19 putem uglednih izvora kao što su zdravstvene ustanove, Svjetska zdravstvena organizacija (SZO), UNICEF. Budite svjesni lažnih informacija/mitova koji mogu kružiti usmenim putem ili online.

Educirati svo osoblje i učenike, kao i u što većoj mjeri roditelje o mjerama za sprječavanje širenja COVID-19, kao i o važnosti istih.

Ažurirati ili razviti planove za vanredne situacije u školi. Ovi planovi moraju uključivati odgovorne osobe, aktivnosti koje se trebaju poduzeti u slučaju da neko od đaka, osoblja ili njihovih ukućana bude bolestan, sa sumnjom na COVID-19; kao i određenu prostoriju ili područje za izolaciju oboljelog. Plan treba uključivati kontakt s lokalnom nadležnom zdravstvenom ustanovom, kojima se osoblje škole treba obratiti u gore navedenom slučaju, kao i sa roditeljima.

Bez obzira na koji način počne nastava, planirati modele održavanja nastave za đake koji moraju biti u samoizolaciji, kao i za roditelje i đake koji spadaju u ugrožene skupine (hronične bolesti).

Planirati programe mentalne podrške i voditi računa o mentalnom zdravlju osoblja i đaka tokom pandemije.

Osnovni principi prevencije

Osnovni principi: nošenje maski za đake (mlađa djeca trebaju nositi masku izvan učionice, ne i za vrijeme nastave), nošenje maski za nastavno i drugo osoblje, održavanje adekvatne fizičke udaljenosti, održavanje higijene ruku. Preporučuju se platnene maske, koje treba redovito prati.

Učenici, nastavnici i ostalo osoblje trebaju ostati kući ako oni ili neko od njihovih ukućana ima simptome povezane sa COVID-19 (glavni simptomi su povišena tjelesna temperatura, kašalj, gubitak čula njuha/okusa, malaksalost; drugi simptomi: bolovi, glavobolja, konjuktivitis, proljev, osip na koži).

Đaci, nastavnici i ostalo osoblje trebaju ostati kući ukoliko su pozitivni na COVID-19 ili su u izolaciji. Ostati kući i u ukoliko su nedavno bili u kontaktu sa osobom oboljelom od COVID-19.

Kroz edukaciju osoblja, đaka i roditelja preporučiti da se budno motri zdravstveno stanje, a posebno mogući znaci COVID-19, i da se pravovremeno kontaktiraju nastavno osoblje u školi i

nadležne zdravstvene službe. Relevantne informacije mogu se naći na stranici Zavoda za javno zdravstvo FBiH (<http://www.zzjzfbih.ba>).

Škole moraju osigurati redovno pranje ruku vodom i sapunom, dezinfekciju ruku sredstvima na bazi alkohola (min 60%). Na mjestima za pranje/dezinfekciju ruku staviti slikovne upute ili osigurati prisustvo osoblja za nadzor.

Čistiti i dezinficirati školske zgrade, učionice i posebno sanitarne čvorove najmanje dva puta dnevno, posebno površine koje mnogi dodiruju (ograde, stolovi, sportska oprema, ručke na vratima i prozorima, igračke, pomagala za učenje i sl.). Za čišćenje koristiti standardna sredstva za čišćenje, za dezinfekciju prostorija preporučuju se preparati na bazi hlora. Sva ova sredstva koristiti prema uputstvu proizvođača.

Neophodno je osigurati adekvatno provjetranje prostorija u školi. Kada god to vremenske prilike dozvoljavaju preporučuje se da određen broj prozora ili vrata u prostorijama u kojima se boravi budu otvoreni, u suprotnom otvoriti ih za vrijeme odmora i između smijena. Voditi računa o sigurnosnim i zdravstvenim rizicima.

Organiziranje obroka u školama se ne preporučuje. Đaci trebaju nositi vlastitu užinu, i jesti u razredu, umjesto u menzi ili drugim zajedničkim prostorijama.

Organizacija produženog boravka u osnovnim školama se ne preporučuje. Ukoliko je neophodno istu organizirati onda preporučujemo da to bude u stalnim grupama do 10 đaka, da svaka grupa boravi u odvojenoj prostoriji i da se onemogući miješanje između grupa

Ako postoji organiziran prijevoz za đake, vozači trebaju primjenjivati sve preporuke za javni prijevoz i educirati roditelje i đake o važnosti pridržavanja ovih mjera u prijevozu. Savjetovati roditelje i đake da izbjegavaju korištenje gradskog javnog prijevoza kada god je to moguće.

Škole moraju promovirati održavanje minimalne fizičke udaljenosti od 2 m.

Preporučene mjere za održavanje fizičke distance uključuju:

- Organizirati početak i završetak nastave svaki dan tako da u hodnicima i na ulazima/izlazima bude u isto vrijeme prisutan što manji broj đaka.
- Smanjiti broj đaka u grupi/razredu na što manji broj (10-15 đaka po odjeljenju/grupi) i onemogućiti nepotrebno miješanje između grupa/razreda. Udaljenost između mjesta za sjedenje mora biti najmanje 2 m.
- Ukinuti veliki odmor, a tokom malog odmora između časova đaci ne bi smjeli napuštati učionice.
- Skratiti časove na 30 minuta i ograničiti broj časova dnevno (do 5).
- Otkazivanje okupljanja, sportskih igara i drugih događaja koji stvaraju gužve.
- U sklopu tjelesnog odgoja preporučuje se izvođenje samo individualnih vježbi, te iste organizirati na otvorenom prostoru kada to dopuštaju vremenske prilike.

Izvori

1. UNESCO. COVID-19 impact on education.
2. Auger KA, Shah SS, Richardson T, et al. Association between statewide school closure and COVID-19 incidence and mortality in the US. *JAMA*. Published online July 29, 2020.
3. UNICEF. Okvir za ponovno otvaranje škola, UNICEF, april, 2020.
4. Macartney K, Quinn HE, Pillsbury AJ, et al. Transmission of SARS-CoV-2 in Australian educational settings: a prospective cohort study. *Lancet Child Adolesc Health* 2020; published online Aug 3. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30251-0](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30251-0).
5. Heavey L, Casey G, Kelly C, Kelly D, McDarby G. No evidence of secondary transmission of COVID-19 from children attending school in Ireland, 2020. *Euro Surveill* 2020; 25: 2000903.
6. Fontanet A, Tondeur L, Madec Y, et al. Cluster of COVID-19 in northern France: A retrospective cohort study. *medRxiv* 2020; published online April 23. <https://doi.org/10.1101/2020.04.18.20071134>
7. Fontanet A, Grant R, Tondeur L, et al. SARS-CoV-2 infection in primary schools in northern France: a retrospective cohort study in an area of high transmission. *medRxiv* 2020; published online June 29. <https://doi.org/10.1101/2020.06.25.20140178>
8. Park YJ, Choe YJ, Park O, et al. Contact tracing during coronavirus disease outbreak, South Korea, 2020. *Emerg Infect Dis* 2020; published online July 16. <https://doi:10.3201/eid2610.201315>.
9. Stein-Zamir C, Abramson N, Shoob H, Libal E, Bitan M, Cardash T et al. A large COVID-19 outbreak in a high school 10 days after schools' reopening, Israel, May 2020. *Eurosurveillance*. 2020;25(29).
10. Key Messages and Actions for COVID-19 Prevention and Control in Schools, March 2020, UNICEF.
11. CDC. Considerations for Schools.